

HEDBY

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

**LEKSANDS
KOMMUN**

**LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN**

**Dalarnas
museum**

HEDBY

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Trekantigt slutet fätorg av en typ som är unik i Leksand.
Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck,
Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor
från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ort-*
namn. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnum-
mer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Riksintresse för kulturmiljövården	7
Landskap och placering	7
Byform	7
Gårdsformer och gårdsstrukturer	8
Bebyggelsens huvuddrag	8
Byggnadsdetaljer och material	8
Utmärkande drag	11
Gemensamma anläggningar	12
Värden	12
Platsnamn	12
Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället	12
Bystruktur	17
Timmerhuskulturen och månghussystemet	17
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	20
Kringbyggdhet	22
Snickarglädje och panelarkitektur i byarna	25
Nationalromantik och turismen i Leksand	25
1900-talets anpassade bebyggelse, modernistiska timmerhus	28
Transformatorstation »Dalkulla«	31
Byskola	31
Brandstation	32
Spjälstaket och grusvägar	32
Värdekarta	35
Vad är ett kulturmiljöprogram?	36

Hedby består av två byklungor, varav Brända är den största - huvudbyklungan. Hedbybyn i norr är den ursprungliga byklungan på en ålderdomlig bytomt. Odlingsmarken finns i huvudsak öster om byklungorna. Brända anlades på mark som svedjebränts för att frigöra större arealer med odlingsmark i nordöst.

Beskrivning

HISTORIK: Hedby ligger i Härads fjärding i Leksands socken, dock tillhörande Djura kapellförsamling. »Hedhaby« nämns första gången i skrift 1386. Enligt traditionen etablerades det nya byläget i »Brända« genom svedjning på 1600-talet. Från slutet av 1600-talet genomgick byn en stor expansion och vid storskiftet omkring 1820 fanns 38-39 gårdar i byn. I slutet av 1800-talet fanns uppemot 70 skattehemman i byn. Hedby ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN: W 29 42 Djura, Leksand.

LANDSKAP OCH PLACERING:

- Omfattande och utbredd by med en huvudklunga i söder som här kallas *Brända*, men även benämns *Hebys Brända* eller *Utti brända*. Det sistnämnda hänvisar till bydelens östra del. Brända ligger inbäddat på ett stycke öppen tomtmark mellan skog i gränsen mellan odlingslandskap och skogslandskap.
- Brända ligger på en ås formad under inlandsisens återgång efter senaste istiden. Landskapet i Brända är överhuvudtaget rikt på spår från istidens slut. Exempelvis löper flera bäckar genom byn. Kring bäckarna är bebyggelsen gles och dessa fungerar således som avskiljare mellan olika områden inuti byn.
- Mindre och spridd byklunga i norr som här kallas Hedbybyn, men även benämns Höbbys, Hedby eller Byn. Hedbybyn förmodas vara den äldre byklungan.
- I nordöst stora och utbredda lätt kuperade odlingslandskap mot Fors och Djura.
- I sydöst finns Gagnefs socken och byn Västerfors.
- Odlingsmarken som i huvudsak ligger nordöst om byn är öppen och hävdad och genomskärs endast av enstaka trädridåer och diken.
- Direkt öster om Brända finns mer småbruten odlingsmark insprängd bland skogspartier.
- I söder, väster och norr utbreder sig väldiga kuperade skogsmarker.

BYFORM:

- Brända har i öster karaktären av en tät radby där gårdarna ligger grupperade kring en trång genomlöpande byväg. I väster är byn mer spridd med klungbyform.

- I den södra delen av Brända grupperar sig de äldre gårdarna på sidorna av rundgatan Wallgrens Rund.
- I Brända finns en majstångsplats i ett trevägskors bildat av Gyllingsvägen, Hedbyvägen och Wallgrens Rund. En bit öster om majstångsplatsen finns en annan välutvecklad flervägskorsning med gräsplan i mitten.
- Hedbybyn är en gles klungby med endast ett fåtal spridda gårdar.
- I skogslandskapet väster om byn finns ensamgården Pellas.

GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- De flesta gårdarna är kringbyggda, men inte på alla fyra sidor. Detta är en konsekvens av att många gårdstun har utglesats på en eller två sidor från och med det sena 1800-talet.
- En handfull gårdar med tydlig tät och sluten kringbyggd fyrkantform finns dock fortfarande kvar i byn.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG:

- Nästan alla byggnader i byn är långsmala, faluröda eller ofärgade och med flacka sadeltak omkring 30 grader.
- Bebyggelsen är enkel och präglas av småskalighet. Inga byggnader är högre än motsvarande två våningar.
- Många gårdar har ett delvis intakt månghussystem med äldre timmerbyggnader av olika funktion. Det finns också större ladugårdskomplex tillkomna under 1800-talets senare hälft eller tidigt 1900-tal som ersättning till bland annat äldre fähus och foderhus. Nyare ladugårdar har ofta en stenhusdel för djuren, antingen i tegel eller gjutmur.
- Insprängt bland den äldre bebyggelsen i båda byklungorna finns enstaka inslag av nyare bebyggelse bestående av bland annat fritidshus och villor. Även dessa byggnader är oftast faluröda, men kan vara avvikande i exempelvis skala, takform eller takvinkel. Mitt i Brända finns exempelvis ett par hus med mansardtak, sannolikt tillkomna under 1920-talet.
- Flera äldre bostadshus har moderniserats med exempelvis tvåluftsfönster, nya paneler och skorstenar och nya ytterdörrar och farstukvistar under 1900-talet eller tidigt 2000-tal.

BYGGNADSDETALJER OCH MATERIAL:

- Byggnader i byn är antingen byggda av liggtimmer eller andra träkonstruktioner med fasad i trä, antingen i form av locklistpanel eller

Sluten bebyggelse i Utti Brända. Till vänster i bilden syns en ålderdomlig enkelstuga i 1 och ½ våning där gavelfönstret är blyspröjsat och ålderdomligt. Hedby Hedby S:17.

De flesta byggnaderna i byn har flacka sadeltak. På bilden syns även ett blyspröjsat gavelfönster med guldockrafärgade bågar. Hedby 25:6.

Ålderdomlig enkelstuga i en våning med enkel farstukvist och blyspröjsade fönster även på bottenvåningen. Bostadshus med sådana detaljer är idag ovanliga och kan berätta mycket om livet i det äldre bondesamhället och timmerhuskulturen. Hedby 25:6.

Två kortsideshärbren placerade tätt intill varandra. Tidigare fanns flera sådana härbren på platsen, på samma sätt som härbreklungorna i Almo. Byggnaderna står på granitplintar. Hedby S:17.

Enkelstuga i östra delen av Utti Brända. Längs byvägen västerut står byggnaderna mycket tätt intill gaturummet. Hedby 9:10.

liggande spontpanel.

- Tak täcks av en- eller tvåkupiga lertegelpannor.
- Knutar och fönsteromfattningar kan vara målade vita på bostadshus.
- Skorstenaar är i rött lertegel.
- På äldre hus är det vanligt med spröjsade tvålufts träfönster där varje båge innefattar tre lätt stående eller liggande glasrutor.
- Beträffande dörrar på äldre byggnader är enkla bräddörrar vanligast. Det finns även hus där ytterdörrarna utgörs av parspegeldörrar.
- Äldre farstukvistar är oftast genomgående enkla, med pulpetformat förtak eller sadeltak som bärs upp av enkla sidostolpar. Hörnen på sådana farstukvistar kan vara dekorerade med enkla profilsågade bräddor.
- Det finns även mer dekorerade farstukvistar och glasverandor i snickarglädjestil tillkomna under 1800-talets senare hälft eller kring sekelskiftet år 1900. På sådana farstukvistar är det vanligt att detaljer är målade i kromoxidgrön linoljefärg. Det förekommer även ockrafärgade och pariserblå dörrar och fönsterbågar på vissa gårdar.
- Fönster- och dörromfattningar på äldre hus är oftast enkla med fyra bräddor där sidobrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna.

UTMÄRKANDE DRAG:

- I Hedby och Djurabygden har enkelstugan varit det vanligaste bostadshuset historiskt. I Hedby finns många enkelstugor i två våningar med en smal och hög rektangulär form under flacka sadeltak.
- Det finns många byggnader med bevarade äldre blyspröjsade fönster.
- Spjälstaket på granitstolpar i Brända.
- Parhus i timmer, sannolikt uppfört kring 1900-talets mitt i Brända.
- Antydning till härbreklungor i Brända.
- I östra delen av Brända, Utti Brända, finns ett trekantigt fätorg där djuren samlades innan färd till och efter färd från skogsbete. Fätorget är unikt i Leksandsbygden. Bydelen är överlag mycket speciell med en trång och smal bygata som kantas på båda sidor av timmerhus. Att bostadshuset i huvudsak ligger norr om bygatan med ekonomibyggnader på andra sidan vägen är ovanligt i Leksand, då alla hus i äldre tider vanligen låg kring ett och samma gårdstun.
- Byvägarna är i hög utsträckning fortfarande grusade vilket förstärker byns ålderdomliga karaktär.

GEMENSAMMA ANLÄGGNINGAR:

- Byskola i Brända.
- Transformatorstation av typen »Dalkulla«, hög med avsmalnande midja och klädd med faluröd fjällpanel under ett enkelt sadeltak. Dörren är pariserblå och kröns av ett triangulärt spröjsat fönster.
- Brandstation norr om Gyllingsvägen i Brända.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsned är lagstadgat enligt kulturmiljölagen. Namnet Hedby har troligen sitt ursprung i vikingatid eller äldre medeltid och kan syfta på mark bevuxen med tallskog. Namnet Brända syftar sannolikt på att marken där byklasen ligger från början uppodlats genom svedjebruk.

Värden/var varsam med

- Platsnamnen Hedby, Hedbybyn, Byn, Höbby, Brända, Hebys Brända, Utti Brända, Brändan.

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället

Byarna som helhet, i synnerhet med avseende på bebyggelsens utbredning och samspelet mellan bebyggelse och odlingsmark kan berätta en mångfald av berättelser om livet i Dalarna och Leksand innan industrisamhällets genombrott på landsbygden. I det äldre bondesamhället, här menat som det av jordägande bönder dominerade samhälle som föregick industrisamhället på många platser i Dalarna, uppdelades av tradition såväl jord som byggnader mellan alla syskon i en syskonskara vid arvsförfärd. I Leksand och Övre Dalarna var de flesta därför småbrukare med egen gård och egen jord, något som är annorlunda gentemot många andra delar av Sverige, där en mindre andel av befolkningen faktiskt ägde jord. När befolkningen ökade, särskilt från och med 1700-talet, splittrades odlingsmarken i komplexa ägofigurer. Något som på sikt ledde till ett jordbruk med minskade marginaler och större känslighet för missväxt. Detta tvingade delar av befolkningen på arbetsvandringar med bisysslor, och gav upphov till bland annat ett utpräglat fåbodbruk. Den odlingsmark som fanns var livsviktig ekonomiskt, men även av stor social betydelse. Att ärva och äga jord ansågs mycket viktigt, och medförde viktiga

Ovanlig hög och märklig timmerbyggnad i den sydvästra delen av byn. Hedby 5:5.

Two special single-story houses with farmsteads in the snickarglädestil, where the right one is probably newer than the left one. A sandstone path leads to the houses. Hedby 5:5.

Vinkelhus sannolikt uppfört kring sekelskiftet år 1900 med tidstypiska detaljer. Invid byggnaden finns en transformatorstation av typen »Dalkulla«. Hedby 11:5.

Stor timmerlada i odlingslandskapet utanför Hedbybyn. Hedby 26:9.

demokratiska rättigheter och möjligheter, bland annat till att bedriva fåbodbruk och att ha rösträtt i sockenstämman. Det finns specifika företeelser i landskapet i och kring byn som berättar om det äldre bondesamhället. Djurhållningen var förr en förutsättning för livsuppehållet. Hur många djur man kunde hålla berodde på tillgången av bete och vinterfoder. Antalet djur styrde i sin tur, före konstgödningens tid, hur stor åkerareal man kunde hålla. Det rådde därför stor konkurrens om slätter och bete och i stort sett all tillgänglig gräsmark utnyttjades för slätter medan sämre mark brukades till bete. Hack-slogar kallades de stenbundna fastmarker som inte var lämpliga att odla upp men som ändå gav tillräckligt så det var värt att slå. Förbättring av slättermarkerna utfördes i den mån det var möjligt och man kan se spår av stenröjning. Den årliga slättern skapade en mager mark som sällan eller aldrig fick tillskott av gödning och därmed gavs förutsättningar för en stor mångfald av växter, insekter och svamp. Varje liten rest av denna naturtyp är värd att förvalta då de ofta hyser hotade arter.

Idag har slättermarken till stor del växt igen och en liten del har röjts upp till åker. I det som tidigare var öppen mark, åker och äng kan man idag ändå

finna spåren av odlarmödan i form av rösen, åkerkanter, beskurna träd men även i själva artsammansättningen. I och runt byarna fanns förr stora arealer slättermark men med dagens jordbruk är de nästan helt försvunna. De som finns kvar är därför värdefulla att värna.

För att dryga ut vinterfodret till djuren repades löven av träd eller så skars riset av från träd som rönn, sälj och björk. För att underlätta för löv- och risskörd beskars träden, hamlades, på den höjd som var lämplig. Lövfoderträden har kunnat bli mycket grova och gamla och är hemvist för en mångfald av arter. De kan kännas igen genom sin speciella form där grenarna ofta kapades mer än två meter över mark dit djuren inte nådde och det finns en tydlig hamlingszon med grenskott och knölar på stam och huvudgrenar.

Det var inte ovanligt att man planterade vårdträd på gårdarna. Det var ofta ädellövträd, som lönn, lind, alm, ek eller ask. Vårdträden skulle i äldre folketro beskydda gårdens invånare men kan även ha planterats för att exempelvis markera ett barns födelse.

Om fruktträd vårdas på rätt sätt kan de bli gamla och de kan vara värdefulla karaktärsskapare på gårdarna. Alléer, som kan vara enkelradiga eller dubbelradiga, förknippas ofta med högreståndsmiljöer, vilket det är knappt med i Leksands bymiljöer, men de kan även ha planterats längs vägarna för att ge vindskydd och skugga. De kan också ha använts för lövtäkt.

Öster om Hedby finns stora och öppna, hävdade odlingslandskap som kan erbjuda en värdefull historisk kontext till den förhållandevis utbredda bebyggelsen i byn, med många små gårdar. Landskapet är även estetiskt värdefullt eftersom det bidrar öppna ytor, siktlinjer och rumslighet – karaktärsdrag som är viktiga för hur byn upplevs, samt hur det omgivande landskapet upplevs från byn. Eftersom marken inte längre brukas på samma sätt som tidigare är det dock svårt att i det stora landskapet avläsa exempelvis äldre ägofigurer och strukturer.

Söder om det stora och öppna odlingslandskapet som beskrivs ovan finns avsnitt med småbruten mark inrymd mellan trädridåer i skogsbrynet. Den småbrutna marken kan tydligare berätta om de småskaliga ägofigurer och bitvis knappa odlingsförhållanden som präglade Leksandsbygden historiskt och är därför värdefull.

I Utti Brända finns ett trekantigt fätorg som är mycket speciellt i Leksandsbygden. Fätorget nyttjades för att samla boskap inför och efter skogsbete, och kan bland annat berätta om hur skogen nyttjades i jordbruket vilket är värdefullt för förståelsen av livsvillkoren i det äldre bondesamhället i Leksand.

Värden/var varsam med:

- De stora och öppna hävdade odlingslandskapen öster om Hedby och Brända. Odlingslandskapet i Djurabygden som helhet.
- Avsnitt med småbruten odlingsmark nära byn.
- Fätorget i Utti Brända i sin helhet, med omkringliggande byggnader, strukturer och bebyggelse.

Välbehållen enkelstuga i två våningar med vacker farstuvist i vinkel med ålderdomliga timmerhus. Enkelstugan är typisk för Djurabygden och Leksand och har mycket höga kulturvärden. Hedby 16:10.

Bystruktur

Bebyggelsens tillkomst och utveckling hänger samman med hur landskapets resurser kunde nyttjas. Just jordbruksmarken dikterade ofta hur gårdarna placerades i byn. Historiskt placerades många gårdar antingen i skogsbyn eller på karga höjdlägen mitt i odlingslandskapet. Detta beror på att sådana platser inte var lika användbara som odlingsmark. Gårdarnas placering i landskapet konstituerade sedan framväxten och utvecklingen av bynstrukturens karaktär. Att den ålderdomliga karaktären med täta och dynamiskt framvuxna byar lev kvar så tydligt i Leksand beror på att 1700- och 1800-talens skiftesreformer påverkade byarna annorlunda här, än i övriga Sverige. Bydelen Hedbybyn är den äldsta av de två som idag tillhör Hedby och består av några glest placerade gårdar, dock sannolikt med ålderdomliga lägen. Bydelen Brända tillkom sannolikt under 1600-talet efter svedjebränning på platsen. Motivet för att flytta var bättre vattentillgång, och som antyds ovan för att gårdslägen på ofruktbar jord möjliggjorde större odlingsytor. Expansionen i Brända ter sig organisk, byn är framvuxen på en torr åsrygg, med bäckar som avskiljer olika områden i byn från varandra med sluttande och obebyggd De organiskt framvuxna bymiljöerna är typiska för Leksand och Övre Dalarna och bidrar till att byn är trivsamt och vackert att vistas i. Bystrukturen är också värdefull eftersom den kan berätta om hur byn utvecklas i samklang med odlingslandskapet och om de förutsättningar som historiskt styr bebyggelseutvecklingen i Leksand och Djurabygden. Att byn innefattar flera från varandra åtskilda delar som vuxit fram under olika tidsperioder förstärker värdet eftersom det därigenom går att följa bebyggelseutvecklingen under mycket lång tid.

Värden/var varsam med:

- Hedbybyn karaktär av gles klungby med spridda gårdslägen nära odlingslandskapet.
- Brändas karaktär av tät, omfattande och organiskt framvuxen klungby på ett kargare åsläge invid skogsbrynet, utanför odlingslandskapet.
- Områden där husen och gårdarna står tätt intill varandra och därigenom bidrar till att bebyggelsen framträder som ett tätt »gytter« i landskapet. Särskilt tydlig är denna karaktär i bydelen Utti Brända och i den nordvästra delen av Brända, kring bygatorna Gyllingsvägen, Spikas Rund och Wallgrens Rund.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktions specifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvskifte. Råvaran

Enkelstuga

Parstuga

Sidokammarstuga

fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverkutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träkloka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900. I Hedby som helhet finns ovanligt många gårdar med såväl äldre timrade bostadshus och ekonomibyggnader som är förhållandevis oförändrade från åtminstone 1800-talet. Även om vissa exempelvis fåhus utbytts mot större anläggningar under sent 1800-tal eller under 1900-talet, och vissa bostadshus ombyggs, utbyggs eller utbytts är helheten ändå välbevarad och ålderdomlig. Ett särdrag med högt värde är att det i Brända finns ovanligt många enkelstugor i två våningar med form och exteriör som i stort bär 1800-talsprägel. Ett annat särdrag är den historiska förekomsten av härbrekklungor lika de i Almo, dock finns endast antydning till sådana klungor kvar idag. I Hedby finns ett rikt bestånd av enkelstugor som inte nämnvärt förändrats exteriört sedan 1800-talet. Dessa byggnader är särskilt värdefulla eftersom de vittnar om hur bostadshusen i de flesta byar i Leksandsbygden kunde se ut i äldre tider. Enkelstugor i Hedby och Brända bör inte ändras genom exempelvis utbyggnad till parstugor eller genom förändrad detaljutformning.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- Välbevarade bostadshus från innan 1930 i form av parstugor, korsplanshus, vinkelhus och sidokammarstugor samt de enkelstugor som är belägna på fastigheterna Hedby 16:10, Hedby 16:9, Hedby 9:10, Hedby 2:3, Hedby S:17, Hedby 25:6, Hedby 14:6, Hedby 3:7, Hedby 11:7, Hedby 11:4, Hedby 18:3, Hedby 37:12, Hedby 27:2, Hedby 30:6, Hedby 32:5, Hedby 13:5, Hedby 32:8, Hedby 31:3, Hedby 5:5, Hedby 6:9 och Hedby 5:11. Värdefulla exempel på parstugor, korsplanshus och sidokammarstugor finns på fastigheterna Hedby 17:11, Hedby 1:5, Hedby 2:4, Hedby 6:8, Hedby 27:9, Hedby 25:2, Hedby 33:7, Hedby 8:2, Hedby 11:10, Hedby 11:7 och Hedby 6:13. Värdebärande egenskaper är byggnadernas: befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; blottlagda timmerstommar; befintliga stående locklistpaneler och liggande spontpaneler i trä;

Länga med ålderdomliga timmerhus, längst till höger ett slags parhärbre i två våningar med blyspröjsat fönster på övervåningen. Parhärbren har vanligen ingått i gårdslängor med timmerhus i Djurabygden, men få exempel på detta kvarstår idag. Hedby 7:9.

befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster; befintliga dörrar och farstukvistar samt långbroar; lövsågade eller profilsågade detaljer på farstukvistar; dekorerade taktassar; grundmurar med synlig natursten. Stommen och formen på alla de bostadshus som uppförts innan 1930 men därefter väsentligen förändrats är värdefulla.

- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivas eller väsentligen förändras. Några värdefulla exempel på sådana byggnader finns på fastigheterna Hedby 16:10, Hedby 19:2, Hedby 9:10, Hedby 2:3, Hedby 2:4, Hedby 10:12, Hedby S:17, Hedby 25:6, Hedby 14:6, Hedby 6:14, Hedby 5:5, Hedby 7:9, Hed-

Korsplanshus

Länga med timmerhus, till vänster stall med portlider och dass, till höger en bod med fönster på övervåningen. Hedby 30:6.

by 17:10, Hedby 25:2, Hedby 30:6, Hedby 27:2, Hedby 13:3, Hedby 13:5, Hedby 4:5, Hedby 32:5, Hedby 5:11, Hedby 11:7, Hedby 11:4 och Hedby 39:1.

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade röda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglar byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär.

Parstugor i Djurabygden

Två portliderbyggnader motställda varandra mitt i byn. Den vänstra har sannolikt innefattat bostadsytor på övervåningen och den högra stall med foderutrymme ovan portlidret. Hedby 13:5 samt Hedby 13:3.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter som tillsammans bildar kringbyggdhet. I Hedby är de flesta äldre bostadshusen enkelstugor med en mer rektangulär än långsmal form samt med flacka sadeltak. Bostadshus med sådan form är en särskilt viktig parameter i byns övergripande karaktär.
- Att byarna är tätt bebyggda, och att husen står tätt intill varandra.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.
- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.

- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på äldre ekonomibyggnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

Kringbyggdhet

I Hedby är de flesta av de äldre gårdarna kringbyggda på två eller tre sidor. Det finns även ett par gårdar i Utti Brända som bibehållit en ålderdomligare slutna fyrkantig form. De kringbyggda gårdarna återspeglar hur bebyggelsen vanligen ordnades i det äldre bondesamhället i Dalarna. Den kringbyggda gårdsformen började förekomma mot slutet av medeltiden, och utvecklades sedan mot den fyrkantiga kringbyggda form som dominerade helt i Leksand under större delen av 1700- och 1800-talen. Traditionen med den kringbyggda gården uppstod sannolikt i syfte att skydda gårdstunet från väder och omgivning. Många gårdar som tidigare varit helt kringbyggda gårdar kom på grund av sociala och ekonomiska förändringar att utglesas från och med det sena 1800-talet. Så är även fallet i Hedby, där många gårdar runt om i byn är utglesade på detta sätt. Orsakerna till förändringen är flera. Det blev bland annat vanligt att funktioner som tidigare haft enskilda byggnader ersattes av större ladugårdskomplex med tegeldel. Den täta och slutna karaktären kvarlever dock i många byar, och utgör en värdefull och tydlig karaktär som är miljöskapande och trivsamt. Kringbyggdhet är dessutom typiskt för Leksand och Övre Dalarna.

Värden/var varsam med:

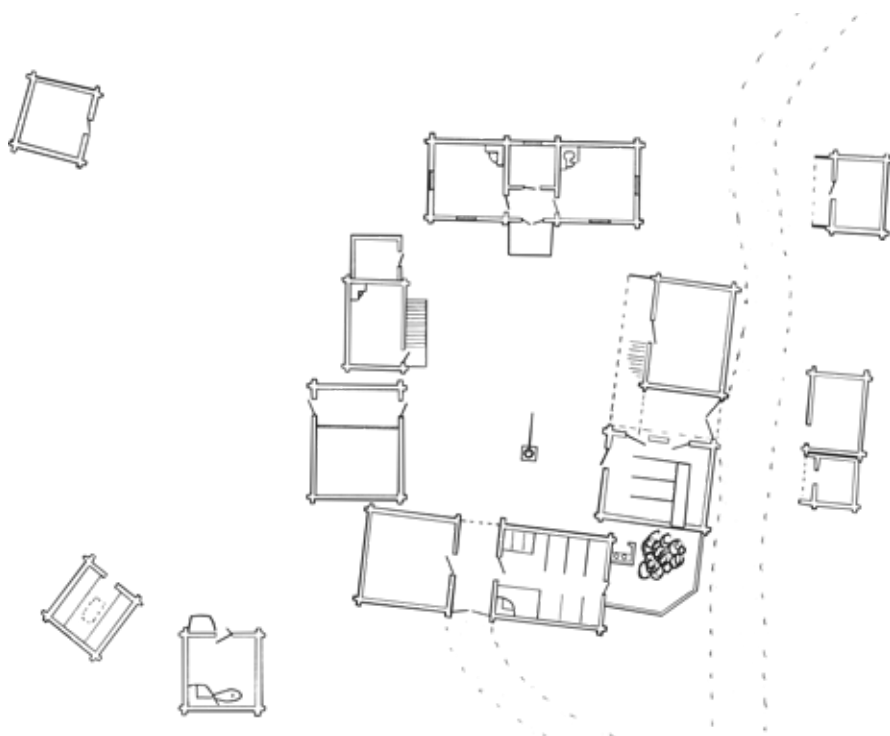
- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivas eller flyttas. Byggnader som är placerade med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär. Särskilt värdefulla är de gårdar som är kringbyggda på minst tre sidor och/eller som helt sluter sig mot omgivningen. Några nämnvärda exempel finns på fastigheterna Hedby 2:3, Hedby S:17, Hedby 25:6, Hedby 14:6, Hedby 11:7, Hedby 6:8-Hedby 9:19-Hedby 6:15, Hedby 5:5, Hedby 7:9, Hedby 17:10, Hedby 27:2, Hedby 30:6, Hedby 13:5-Hedby 13:3-Hedby 4:5-Hedby 32:5 och Hedby 11:4.
- Områden där byggnaderna sluter sig tätt om omgivningen och områden där byggnaderna står nära gaturummet och bildar täta och slutna bygaturum.
- Portlider och dörrar som leder in till gårdstunen.

Kringbyggt gårdstun med välbehållen enkelstuga mitt i byn. Timmerhusen är ålderdomliga och kan berätta om det mång-hussystem som präglar timmerhuskulturen. Hedby 30:6.

Kringbyggd gård med ålderdomliga timmerhus. längst upp från vänster: hölada, parstuga (bostadshus), långsideshärbre, källarstuga, lofbyggnad med portlider, vagnsbod sammanbyggd med kortsideshärbre, tröskloge, brunn, stall, torkhus, smedja, lada och fähus med portlider och gödselstack.

Helt slutet gårdstun med ekonomibyggnader sannolikt uppförda under 1800-talets senare hälft. Mitt i bilden syns vad som sannolikt varit ett fähus med gjutmurar. Hedby 17:10.

Sidokammarstuga med glasverandra som kröns av ett skivtäckt plåttak. Hedby 37:12

Snickarglädje och panelarkitektur i byarna

Under 1800-talet kom den industrimässiga sågindustrin att erbjuda billigare sågade trävaror, något som i hög utsträckning kom att påverka Övre Dalarnas byggnadskultur. I Leksandsbyarna ledde utvecklingen bland annat till att det blev vanligare med exempelvis utsmyckade farstukvistar och på sikt även trähusbyggande med nya tekniker. I vissa byar sammanföll den ökade tillgången på sågade trävaror med ett ökat relativt välstånd, och i vissa av byarna tillkom i samband med detta nya större manbyggnader i form av exempelvis korsplanshus eller salsbyggnader, något som tidigare varit ovanligt i Leksand. I Hedby har snickarglädjen främst lämnat avtryck genom förekomsten av dekorerade farstukvistar och takutsprång. Det förekommer även flera byggnader med fasad i liggande och stående spontpanel, samt ett antal korsplanshus sannolikt uppförda under det sena 1800-talet eller kring sekelskiftet år 1900. Hus med detaljer i snickarglädjestil och/eller med spontpanel kan tydligt berätta om hur 1800-talets sågverksindustri kom att erbjuda nya materiallösningar och möjligheter till dekorerad. Vidare kan sådana detaljer erbjuda förståelse för bredare berättelser om samhällsförändringar i Leksandsbygden under 1800-talet, vilket är värdefullt. Detaljer i snickarglädje dessutom ofta höga materialmässiga och utformningsmässiga kvalitet vilket är mycket värdefullt.

Värden/var varsam med:

- Befintliga fasader med liggande och stående spontpanel. Förhållandet mellan stående och liggande element i fasadkompositionen.
- Befintliga farstukvistar i snickarglädjestil, med profilsågade detaljer, komplicerade fönster och spegeldörrar.
- Befintliga profilsågade och lövsågade fasaddetaljer.
- Befintliga äldre träfönster på byggnader uppförda under perioden 1870–1910: befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster; befintliga fönsteromfattningar utförda i slätputs.
- Befintlig karaktär på tak och takutsprång beträffande byggnader uppförda under perioden 1870–1910 – befintliga paneler, taktassar och stuprör. Befintliga en- eller tvåkupiga tegeltak, befintliga takformer - sadeltak och valmade sadeltak. Befintliga skorstenar i tegel.

Nationalromantik och turismen i Leksand

Under 1800-talet nådde industrialiseringen Dalarna. Efter hand ersattes böndernas timmerhusbyggande av nya tekniker, och den folkliga timmerhustraditionen avtog. Mot sekelskiftet år 1900 väcktes främst bland stadsbor och kulturpersonligheter ett nytt intresse för den äldre bondekulturens olika uttryck, däribland dräktskick, sång-

Farstuvistarna på den anrika gården är i snickarglädstil och sannolikt tillkomna under 1800-talets senare hälft. Hedby 5:5.

er och musik, traditioner och byggnadskultur. Många faktorer låg till betydelse för detta, däribland nationalstatens framväxt, en ökad urbanisering och världsutställningar i nationalismens förtecken. Övre Dalarna kom att föreställas som ett genuint reliktområde över det gamla Sverige, och många turister begav sig till bland annat Leksand för att uppleva den kultur som på andra platser betraktades som bortglömd eller utdömd. Med tiden kom kulturpersonligheter och förmögna stadsbor att bygga påkostade sommarnöjen och konstnärshem på natursköna platser i bland annat Noret, Bastberg, Tällberg och Plintsberg. Husen byggdes ofta i nationalromantisk – eller dalaromantisk stil. Nationalromantiken som arkitekturstil hade sin storhetsperiod i Sverige under decennierna efter sekelskiftet år 1900. I Leksand förekom emellertid detaljer och stilelement typiska för nationalromantiken ända in på 1970-talet. Nationalromantisk arkitektur kännetecknas ofta av en vurm för traditionella och hantverksmässigt framställda material. Stor inspiration hämtades från den brittiska »arts- and crafts-rörelsen«, som i motreaktion på vad som upplevdes som ett allt för icke-originellt och stilfixerat 1800-tal förespråkade en tillbakablick mot enkelt hantverk och materialens inneboende skönhet. I Leksand är det även vanligt med former

Länga med ekonomibyggnader som avslutas i ett bostadshus med detaljer i snickarglädjestil som är typiska för det sena 1800-talet. Hedby 2:4.

tagna ur och tolkade genom det tidiga 1900-talets idealbild av det äldre bondesamhället i Dalarna. Här finns blyspröjsade fönster med fönsterluckor, kronskorstenar, timmerväggar, stavspån, branta takfall, vindflöjlar med drakornamentik och stolpverkskonstruktioner. I vissa fall var de nationalromantiska husen utformade för att nära efterlikna äldre byggnadstyper så som parstugor och enkelstugor. I Hedby finns ett litet men betydelsefullt bestånd av nationalromantiska byggnader koncentrerade till skogsbrynet i södra delen av Brända. På fastigheten Hedby 14:3 finns exempelvis ett sommarnöje med mycket höga kvaliteter beträffande utformning, hantverk. Byggnaden kan berätta om hur nationalromantiken som arkitekturstil påverkade Leksands byar kring sekelskiftet år 1900.

Värden/var varsam med:

- Byggnadernas befintliga timmerstommar, former och storlekar.
- Befintlig färgsättning beträffande fasader och detaljer.

- Befintliga takformer och takmaterial i form av enkupigt taktegel. Befintliga takkupor och inbyggda balkonger. Befintliga tegelskorstenar.
- Befintliga fönster med trä- eller blyspröjs. Profilerade fönsteröverstycken och fönsteromfattningar. Befintliga fönsterluckor.
- Befintliga trädörrar exempelvis med rombmönster. Befintliga farstukvistar och trapphus.
- Trädgårdsmiljöer med naturtomtskaraktär, grindar och gärdesgårdar. Terrasseringsar.
- Flaggstänger med granitfundament.

1900-talets anpassade bebyggelse, modernistiska timmerhus

Under 1800-talet nådde industrialiseringen Dalarna. Efter hand ersattes böndernas timmerhusbyggande av nya tekniker, och timringskonsten kom istället att ägnas åt konstnärers och förmögna stadsbors sommarnöjen. Från mitten av 1900-talet återuppväcktes timmerhusbyggandet genom en medveten satsning. Särskilda timmerhusföretag etablerades och byggde timmervillor åt vanligt folk. Det blev även vanligt med fritidshus av timmer, ofta i fjällen eller i stugbyar. De timmerhus som uppfördes från och med 1900-talets mitt var ofta formgivna med inspiration från stiltypiskt modernistiska villor från samma period. Sådant som form, storlek, takvinkel och planlösning liknade ofta utformningen på andra samtida småhus. Det förekom även, om än inte alltid, att byggnaderna försågs med detaljer som anspelade på nationalromantiken och idéer om det äldre bondesamhället. På vissa hus förekommer exempelvis fantasifullt tilltagna allmogedetaljer så som fönsterluckor, stora och små blyspröjsade fönster med färgat antikglas, kronskorstenar och farstukvistar med rosmålningmotiv i triangelfälten och svarvade hörnstolpar. Andra detaljer som tillhör dessa timmerhus är trädgårdesgårdar i fåbodstil och gårdsportaler med stolpar i rot. På fastigheten Hedby 23:2 finns en mycket speciell bystuga med fasad i röd locklistpanel uppförd 1931 och tillbyggd i norr 1975. Byggnaden, trots att den är uppförd med annan stomme än timmer, bär på många av de stildrag som senare kom att prägla modernistiska timmerhus och särskilt den kategori av sådana byggnader som hämtat inspiration från nationalromantiken. Att byggnaden är särskilt värdefull hänger samman med att den genom sin detaljutformning kan berätta om hur nationalromantiken fortlöpte i byarna även in på den moderna epoken, samt att byggnaden både i detaljer och som helhet håller hög utseendemässig och materialmässig kvalitet. Detta förutsatt att byggnaden uppfördes med sin nuvarande utformning och inte senare fått den genom renovering.

Värden/var varsam med:

- Byggnadens befintliga stomme, fasadutformning och färgsättning beträffande faluröd locklistpanel och grågrön betongsockel.

Nationalromantiskt sommarnöje i rödfärgat timmer. Byggnaden har karaktäristiska småspröjsade fönster och mansardtak. Hedby 14:3.

Modernistiskt parhus eller bystuga från 1931. Detaljutformningen är typisk för nationalromantiken i Dalarna trots att byggnaden är uppförd under den moderna epoken. Hedby 23:2.

Den södra sidan av parhuset samt en rödfärgad länga i sydväst. Hedby 23:12.

Äldre timmerhus med farstukvist med plåttak och detaljer i snickarglädjestil. Till höger finns ett rödfärgat bostadshus sannolikt uppfört under 1930-talet med en enkel detaljutformning som samspelar mot byn som helhet. Hedby 27:9.

Villa från början av 1900-talet med faluröd fasad, vita knutar och mansardtak. Hedby 23:4.

- Befintlig utformning beträffande tak och takform. Befintlig hög och smal tegelskorsten med enkel utkragning och vindflöjel i smidesjärn med årtalet 1931 samt övriga dekorationer.
- Befintliga profilsågade vindskivor och snickeridekorationer vid taknocken.
- Befintliga blyspröjsade fönster och fönsteromfattningar samt fönsteröverstycken i form av exempelvis trekantsfält med profilsågad list.
- Befintliga trädörrar med rombmönster.
- Befintliga farstukvistar med rundsvarvade hörnstoplar, sadeltak och dekorerade vindskivor. Befintlig belysningsarmatur och färgsättning på farstukvistar. Befintliga platsbyggda sittbänkar och texten »Brändstuggu« i frakturstil på trekantsfältet ovan den större farstukvisten på bystugan.

Transformatorstation »Dalkulla«

I norra delen av Brända finns en transformatorstation av typen »Dalkulla«, vilket är förekommande bland annat i Djurabygden och en bit norrut i Sjöbotten. Transformatorstationer av det slaget är värdefulla eftersom de är tydligt anpassade till karaktären i byarna, och kan berätta om hur bland annat ny teknologi genom varsam utformning kunde anpassas till den ålderdomliga helhetskaraktären i byarna under exempelvis 1900-talet.

Värden/var varsam med:

- Transformatorstationen i sin helhet.

Byskola

Skolbyggnaden kan berätta om skolväsendet i byarna under äldre tider och har därför ett kulturvärde. Byggnadens farstukvistar är uppförda i en enkel stil som anknyter till äldre farstukvistar i Leksandsbygden, vilket är värdefullt.

Värden/var varsam med:

- Byskolan i sin helhet, men särskilt:
- Byggnadens befintliga stomme och färgsättning
- Den smala spontade liggpanelen.
- Befintliga fönster i form av spröjsade tvåluftsfönster med träbågar där hörnen sammanhålls med vinkeljärn samt befintliga fönsteromfattningar.
- Befintlig utformning beträffande takutsprång.

Transformatorstation av typen »Dalkulla«. Hedby 11:7.

- Befintlig skorsten.
- Befintliga farstukvistar med profilsågade hörnbrädor.

Brandstation

Brandstationen kan berätta om brandväsendet i byn i äldre tider samt om den historiska bygemenskapen och är därför värdefull. Byggnadens slangtorn är dessvärre avlägsnat.

Värden/var varsam med:

- Brandstationen i sin helhet, men särskilt:
- Byggnadens befintliga stomme och färgsättning
- Den smala spontade liggpanelen.
- Befintlig utformning beträffande fönster och dörrar.
- Befintlig utformning beträffande takutsprång.
- Befintlig utformning beträffande tvåkupigt lertegeltak.

Spjälstaket och grusvägar

I Hedby omgärdas de flesta gårdarna med utmärkande faluröda spjälstaket som sitter på granitstolpar. Staketen är sannolikt tillkomna ursprungligen under 1800-talets senare hälft eller början av 1900-talet och utgör idag en viktig del av byns karaktär som den går att betrakta från bygatan. Många av bygatorna i Hedby är förövrigt inte asfalterade, något som ytterligare förstärker byns ålderdomliga karaktär, vilket är mycket värdefullt.

Värden/var varsam med:

- Befintliga staketstolpar i granit.
- Befintlig utformning beträffande äldre spjälstaket (med smala spjäl).

Byns brandstation, belägen i norr. Byggnaden är rödfärgad med liggande spontpanel och stora svarta ytterportar mot byvägen. Hedby S:56.

Spjälstaket och grusväg i den södra delen av byn. I bakgrunden syns en ålderdomlig länga med timmerbus. Trösklogen i mitten av längan är sannolikt mycket gammal. Hedby 14:4.

Blyspröjsat ålderdomligt fönster på en gammal enkelstuga i en våning. Byggnaden bedöms besitta särskilt kulturvärde bland annat eftersom byggnaden kan berätta om timmerhuskulturen och är karaktäristisk för Leksandsbygden.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kringbyggd slutna gårdsbebyggelse kännetecknar byarna och berättar om timmerhuskulturen och bondesamhället i Leksand. Äldre timmerhus och gårdar som återspeglar bondesamhällets bebyggelse bedöms i regel ha höga kulturvärden.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att

locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat mark-nadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av kö-pesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och

- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras var-
samt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastig-
hetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska
utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 Dalarnas
museum